

בית הכנסת בארץ ישראל ביישובו

בעזרת השם, זכינו לראות בהתגשמות יעודי נביאינו בהשב שבות עמו לארץ קדשו ובייצוב גבולות אלמנותה. וזכינו לראות שהולכים ומוקמים מאנת בתי כנסת (כן ירבו), על אדמת הקודש ביישובים חדשים גם ישנים. ראיתי (מתחבטים בהכנת סדר מיוסד על אדני התורה והמסורה, לתגיגת „חנוכת בית כנסת“, ונתתי אל לבי — קהל ישראל בארץ ישראל שזכו לתנך בית כנסת חדש, בנוי לתלפיות, הדור נאה על מכונו, האם חייבים בברכה מיוחדת להביא לידי ביטוי רחשי הודאת לבבם?

כך הורונו (משנה ברכות ט, א): „הבונה בית חדש מברך שהחיינו, (תנחומא בראשית אות ד): „כדי שיעשה גחת רוח ליוצרו“, וכן סמכוהו בעלי התוספות ב„דעת זקנים“: „כתוב ו„יברך אותם אלהים“ (בראשית א, כח) וכתוב שם „ויברך אלהים את יום השביעי“ — הא למדת, שהקונה דבר חדש — דהיינו היוצר דבר שלא היה — מברך שהחיינו“.

ואם מברכים על בנין בית הכנסת כדרך שמברכים על בנין בית חדש, השאלה: מי מברך? כל הקהל מברכים או אחד מברך להוציא את כולם? וכן, אימתי מברכין? וכיצד מברכין? כלומר, מהו מטבע של ברכה שטבעו בזה חכמים? שהרי לכאורה, שלוש ברכות נאמרו בענין: ברכת „מציב גבול אלמנה“ ברכת „הטוב והמטיב“ וברכת „שהחיינו“. ויש לברר איזה מהן שייכות בנידון דידן. וראיתי לפתוח החילה בברכה האחרונה: ברכת „שהחיינו“, וגדר חיובה בבנין בית הכנסת:

א. לענין ברכת שהחיינו

שנינו במשנתנו (ברכות פ"ט מ"א): „בנה בית חדש וקנה כלים חדשים, אומר: ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה“. וכן גמרינן בגמרא (שם, נט, ב): „תניא, בנה בית חדש וקנה כלים חדשים אומר: ברוך שהחיינו... והגיענו לזמן הזה; שלו ושל אחרים, אומר: הטוב והמטיב“. ורש"י בסירושו מטעים: „בנה בית חדש, שכולו שלו אומר שהחיינו; שלו ושל אחרים, אומר: הטוב והמטיב. ממשמעות פירוש רש"י יש לדייק, שקהל שבנו בית הכנסת אין מברכין שהחיינו, מאחר וכל אחד מן הקהל אין בית הכנסת כולו שלו. אבל, הואיל ובית הכנסת הוא שלו ושל אחרים, אפשר דמברכין „הטוב והמטיב“.

כיוצא בזה נראה מדברי הרמב"ם בחלכותיו (ברכות פ"י ה"א): „ברכות אחרות ודברים אחרים, שאין בהם פתיחה ולא חתימה, תיקנו חכמים דרך שבח והודייה להקדוש ברוך הוא — כמו ברכות התפילות שכבר כתבנום, — ואלו הן:

הבונה בית חדש והקונה כלים חדשים, בין יש לו כיוצא בהן בין אין לו. מברך: „ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה“. והרמב"ם מסיים (שם הלכה ז): „קצרו של דבר, כל דבר שהוא טובה לו ולאחרים מברך הטוב והמטיב; וטובה שהיא לו לבדו, מברך שהחיינו“.

אולם לא מצינו בתלמוד הלכה מפורשת כיצד מברכים בבנין בית הכנסת חדש ורק מכללא אפשר ללמוד דין זה וכנ"ל וכן לא נפסקה הלכה זו מפורש בשלחן ערוך. ובין הפוסקים נושאי הכלים של השלחן ערוך ומשיבי הלכות בתשובותיהם מוצאים אנו שהיא שנויה במחלוקת.

לדעת כמה מן הפוסקים, משמע שיש לברך בחנוכת בית הכנסת ברכת „שהחיינו“, מכל שכן — דלא גרע מקנה ספרים חדשים, שהם טובים שמברך שהחיינו: מהר"ם מרוטנבורג (ברכת רמ"מ¹) שדעתו זו הובאה במג"א באר"ח רכד, ס"ק ה, הרדב"ז בתשובה (ח"ג סימן תתנ"ה, תיב) מהר"י בי רב בתשובותיו, שהסכימו עמו כמה גדולים לברך, היעב"ץ במור וקציעה וכן בעל יד אהרן מד"ק סימן רצ"ג ובעל נאמן שמואל ועוד.

כמה מהם אף עשו בעצמם הלכה למעשה וברכו שהחיינו בחנוכת בית כנסת. כך היא עדותו של החיד"א ב„מחזיק ברכה“ (סימן רכ"ג) וזה לשונו: „הן בעודני בשליחות מצוה, נמצאתי באחת הערים, שבנו בית הכנסת חדש ובחנוכו דרש הרב הגאון, מארא דאתרא הי"ו, ובסוף הדרוש בירך שהחיינו בשם ומלכות“. עוד עובדא אחרת מביא שם החיד"א: „ואחר זמן שמעתי: שהרב מהר"י אבוהב, אב"ד דק"ק אמשטרדם, כשבנו בית הכנסת הגדול ק"ק ספרדים, הורה לברך החזון שהחיינו. וכן ראיתי בדרוש הרב הנזכר, בחנוך בית הכנסת, שנדפס, שאומר שם שהחזון ברך שהחיינו²“.

אף החיד"א עצמו, וכן השערי תשובה, עם שהביאו מעשה רב מגדולי ישראל שברכו שהחיינו בחנוכת בית הכנסת, הם לדידהו לא סבירא להו כן, אלא מסיקים ופוסקים שלא לברך, ושכן נהגו שלא לברך שהחיינו בבנו בית הכנסת.

מכל מקום, רבו לעומחם הפוסקים האומרים שאין לברך שהחיינו בקנה ספרים חדשים, ומשמע דלדידם הוא הדין בבנו, או קנו בית כנסת חדש. ביניהם: הרב „מגן אברהם“ (אר"ח רכד, ה), ה„פרי מגדים“ (שם, „אשל אברהם“ ס"ק ט), הרב יד אהרן (אלפאנדרי), הרב אליהו רבה (בסימן רכג), מהר"י עייאש (שרית בית יהודה כג), החת"ם סופר (שרית האר"ח סימן נג), ובשדי חמד (חלק אסיפת דינים, מערכת בית הכנסת אות יב), וכן בארחות חיים (החדש, ספינקא, רכ"ג סק"ג) מביאים הרבה פוסקים, ראשונים ואחרונים, שלא לברך.

(1) העירני הרב ד"ר י. ז. כתנא, המהדיר לתשובות מהר"ם השלם כי דבר זה אינו ממהר"ם, עם שמביאו המג"א בשם ברכת רמ"מ. ועדיין צ"ע.

(2) אגב אורחא, מן המענין לציון, כי הגאון יעב"ץ, מי שהיה מברך בכל יום תמיד „ברוך שלא עשני אב"ד“ הוא שמסליג ופוסק ב„מור וקציעה“ כי „מי שנתעלה לרבנות וזרש ברבים, יברך גם כן שהחיינו, אם יודע בנפשו שכל כוונתו לשם שמים ברבנות שלו“.

וכן פסק ב"משנה ברורה" (רכג, סק"ט): "דבכל מקום שמברכין ברכת הטוב והמטיב, סבירא להו לרוב הפוסקים דאין מברכין שהחיינו". ואמנם בעל משנה פסוקה פוסק, כמבואר לקמן, שבבנו בית הכנסת מברכין הטוב והמטיב. ולמה אין מברכין? גם בדבר ההמנעות מברכת שהחיינו בבנין בית הכנסת נאמרו כמה טעמים:

א. דמצוות לאו ליהנות ניתנו (מג"א רכג, ה). ובמצוות אין מברכין שהחיינו אלא היכן שמפורש בגמרא לברך.
ב. אין מברכין שהחיינו אלא אמצוות הבאות מזמן לזמן, כגון מועדים וכדומה (שם).
ג. אין ברכת שהחיינו אלא ביחיד ולא בצבור (החיד"א במחזיק ברכה סימן רכג).

ד. כל מצוה שחשובה: שתיקנו ברכה על עשייתה, מברכין נמי שהחיינו; שלא תיקנו ברכה על עשייתה, אין מברכין שהחיינו, (חת"ם סופר חאו"ח סימן קנו).
ה. זה הכלל: ספק ברכות להקל (שם וספרים אחרים). והגם שהאומרים לברך שהחיינו בבנין בית הכנסת שדו בהו נרגי בטעמים הללו והפריכותם. מכל מקום, רבו השוללים על המחייבים ונקבע המנהג על פיהם שלא לברך שהחיינו על בנין בית הכנסת, אעפ"י שמברכים על בית של יחיד.

טעמה של קביעות זו, דומה אני, הואיל וביסודן של ברכות הללו, כתב הרמ"א שאינן חובה אלא רשות. שכן כתב בהגה לגבי ברכת הטוב והמטיב כשילדה לו אשתו זכר (רמ"א רכג, א): "ויש שכתבו, שנהגו להקל בברכה זו, שאינה חובה. ומזה נתפשט שרבים מקילים באלו הברכות".

אמנם, על דברי הרמ"א אלה מעיד המג"א (שם סק' ג): "שנהגו להקל בברכה זו — פירוש: בברכת שהחיינו, דאיתא בגמרא שהיא רשות. ולכן מקילים רבים בכל הברכות כיוצא באלו — ואינו נכון דמאי דאתמר אתמר". ובאו דברי המג"א אלו ביתר ביאור במשנה ברורה (שם ס"קז): "ומזה נתפשט שרבים מקילים בכל הברכות כיוצא באלו — אבל אינו נכון, דמאי שאיתמר בגמרא שהיא רשות איתמר". רצונו לומר: שאין הנידון של ברכת שהחיינו, שאיתמר בה בגמרא שהיא רשות, דומה לראיה לענין ברכת הטוב והמטיב, וכמו שנראה לקמן שחייבים לברך³. מתוך כך, ובפרט מאחר שכתב הב"ח (בסימן כט, סע"ב) שלא אמרינן ספק ברכות להקל בנסתפק בברכת שהחיינו, כיון שהיא באה על שמחת לבו של אדם, ויכול לברך אף על פי שאינו ודאי חייב לברך. עם שנקבע המנהג שלא לברך שהחיינו, בבנין בית כנסת חדש או בקנה ספרים חדשים (או נתעלה למשרת רבנות רמה ונשאה למעלה בקודש) מכל מקום, חשו גם השוללים לדברי המחייבים לברך ויעצו עצה טובה לברך שהחיינו בחנוך בית הכנסת אגב חידוש אחר, כגון לבישת בגד חדש, או שימת פרי חדש לסני המברך, כדי לצאת כל הדיעות (ברכי יוסף, שו"ת מהר"יאסד, משנת אברהם, זכור לאברהם ואחרים).

3) וזה עולה בד בבד עם מה שמפנה כאן (בשער הציון אות ח') לעיין במה שכתב בסימן רכה סעיף ג' — ששם ד"ה אומר שהחיינו וכו' הוא כותב: "וכל אלו הברכות הן בשם ומלכות ואסילו מחייה המתים — מגן אברהם ושאר אחרונים ודלא כדעת פרי מגדים".

כן ראיתי ושמעתי, שיש נוהגים לקבוע המוזנות לבית הכנסת בשעת חנוכה ובברכת שהחיינו על הקביעה מתכוונים להוציא עצמם גם על החנוכה. עצה מקורית מענינת מביא החת"ם סופר (בתשובה קנ"ג הנ"ל) וזה לשונו: „והנה נהירנא אלוף נעורי מו"ה הרב מענדל לילג, רב בבית המדרש בפרנקפורט. סיפר לי: „שהיה הוא תלמיד מובהק של הגאון הגדול מו"ה דוד שטרניז כ"ץ זצ"ל. שהיה אב"ד בק"ק פיורדא, ותחילתו היה ראש בית דין בפרנקפורט-דמיין, וכשנסע מפרנקפורט לקבל רבנות בפיורדא ודרש בפרנקפורט בבית הכנסת. יען היה שמו דוד התחיל „ויברך דוד את ה' לעיני כל הקהל ויאמר דוד ברוך אתה ה' (דהיי"א כט, י) אלקינו מלך העולם שהחיינו וכו', (או אפשר הטוב והמטיב — לא נהירנא). נראה, שהיה הגאון ז"ל, מסופק וחס לברכה לבטלה, על כן עביד כנ"ל. והחת"ם סופר מסיים תשובתו (שם): היוצא מדברינו, המברך אינו מפסיד. וטוב בתוך הדרשה להמשיך הענין, עד שיבוא לכעין שכתבנו בשם הגאון ר' דוד שטרניז כ"ץ זצ"ל. והמברך יתברך.

ובספר „שמח נפש" (דף פ' ב) כתב הרב ר' שלום משה חי גאגון: „מנהג עיר קדשנו ותפארתנו ירושלים ת"ו, בעת מינוי הרב ראשון לציון, שעושין לו בגד חדש, גלימא דרבנו, ולובשה בעת המינוי ומברך שהחיינו, והוא סימן הרבנות לכל ימי חייו".

ב. ברכת הטוב והמטיב

אם לגבי ברכת „שהחיינו" בבנו בית הכנסת חדש, הכריעו האומרים שלא לברך, הרי לענין ברכת „הטוב והמטיב", דומה אני שהושו הדיעות ואין הכרע לכאן או לכאן. ופוסקים ראשונים ואחרונים הסכימו לברך, כפשטות משמעות לשון הגמרא (ברכות נט, ב): „בנה בית חדש... שלו ושל אחרים — מברך הטוב והמטיב". עיקר פסיקות הדין לברך הנהו בספר הלכות קטנות למהר"מ האגיו (ח"ב סימן קעט) וזה לשונו: שאלה: „קהל שבנו, או קנו, בית הכנסת אם מברכין? תשובה: יעמוד שליח צבור ויברך בקול רם: „ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם הטוב והמטיב" — ואם נסתר וחזרו ובנאוהו, נראה נמי, דמברכין דפנים חדשות באו לכאן"...

אמנם, בעל הלכות קטנות (כדרכו בתשובותיו הללו שהן בקצירת האומר, ושעל כך קראן בשם „קטנות") אינו נותן טעם כל שהוא, לפסק דינו זה. הרי, כאמור, זוהי פשיטות לשון הגמרא. מכל מקום, טרח החת"ם סופר בתשובותיו (או"ח קנ"ו) ונימק דבריו בטעמים מוטעמים: א. דלא גרע מבית חדש (פרטי) דרבים משתתפים בו, דמברך הטוב והמטיב. ב. מה שאמר המג"א (או"ח רכ"ג סק"ה) שאין מברכין שהחיינו משום דמצוות לאו ליהנות ניתנו, לא אמרו אלא אברכת שהחיינו, אבל ברכת הטוב והמטיב מזה לא איירי כלל. דהאי אין טוב אלא תורה ומצוות, ויפה שעה אחת בעולם הזה מכל חיי העולם הבא. ג. דאפילו אהרוגי ביתר תיקנו הטוב והמטיב כשניתנו לקבורה. כל שכן, כשזכו לפאר בית אלקים ולרומם חורבותיו.

ברם, בשדי חמד (אסיפת דינים, ערך בית הכנסת אות יב) כותב שהרב ר' חיים פאלאג'י בספרו לב חיים (ח"ב סימן מג) מביא בשם ש"ת "שער הזקנים", דבנין בית הכנסת אין לברך שהחיינו ולא הטוב והמטיב. וכן הביאו משם הארחות חיים (החדש, סימן רכ"ג סע"ג ד"ה ואם נשרף) בשם שער הזקנים (ח"ב בבית מלא דף פ"ח) דבנינו בית הכנסת אין לברך שהחיינו ולא הטוב והמטיב. אך אפשר שאף הם לא אמרו אלא כשנחרב בית הכנסת וחזרו ובנאוהו, שגם בזה פוסק בהלכות קטנות לברך הטוב והמטיב מטעם דפנים חדשות באו לכאן, ובזה חולקים עליו וסוברים שלא לברך. אבל בחדש חדש ממש, אפשר שגם הם סוברים דיש לברך.

אכן, בערוך השלחן (סימן רג, ס"ק ח) כותב מסודר: "ועל בנין בית הכנסת אין לברך, כיון שהוא של רבים, דלא כיש מי שהורה שהש"ץ יברך הטוב והמטיב". אלא שהוא מציין מקורו ל"שערי תשובה", ומיניה וביה יראה המעיין שה"שערי תשובה" לא דיבר אלא לענין שהחיינו ולא לענין הטוב והמטיב.

לעומתו פוסק רב תנא בתרא (משנה ברורה סימן רכ"ג ס"ק יא): "כשבנה, או קנה, בית לעצמו מברך שהחיינו. אבל אם יש לו שותפות בגוה, כל אחד מהשותפים מברך הטוב והמטיב (גמרא). ועל כן, קהל שבנו, או קנה, בית הכנסת, יעמוד שלוח צבור ויברך בקול רם הטוב והמטיב להוציא את כולם". ובשער הציון שם (אות יא) מציין המשנה ברורה מקור הדין, לברך הטוב והמטיב כשבנו או קנו בית הכנסת: באר היטב בשם הלכות קטנות, ותשובת חתם סופר סימן קנ"ו, ומסיים "ודברי 'שער הזקנים' שהובא בפתחי תשובה לא נהירא". ובספר "קצות השלחן" להרה"ח נאה (סימן סד, א): "כל שמחת לבב הבאה לאדם מטובת עולם הזה, חייב לברך עליה, אם אין עמו שותף בטובה זו מברך שהחיינו, ואם יש עמו שותף מברך הטוב והמטיב. וכל זה, הוא הדין אם נותן לו במתנה. ובשולי 'קצות השלחן' ב"בדי השלחן" (שם ס"ק ד): "וקהל שבנו, או קנה, בית הכנסת, יעמוד שלוח צבור ויברך בקול רם הטוב והמטיב להוציא את כולם" (י).

וזה כדעת ה"משנה ברורה" שחבאנו. אך מה שכתב "הוא הדין אם נותן לו במתנה" אדרבה, מסתבר טפי שיברך הטוב והמטיב, שחרי כך מסודר נפסק דין המחבר בשלחן ערוך (רכ"ג ח): "אם נתנו לו במתנה מברך הטוב והמטיב", מפני "שהיא טובה לו ולנותן".

ג. ברכת מציב גבול אלמנה

לצורך העיון והדיון בענין ברכת מציב גבול אלמנה, צריכים אנו לתקדים ולהביא מובאות מן המקורות בענין הברכה של עקירת עבודה זרה, מאחר שבה שוקלים וטרים הפוסקים וממנה בונים וסותרים תוך כדי עיסוקם במציב גבול אלמנה: שנינו במשנה (ברכות ט, א): "הרואה מקום שנעקרה ממנו עבודה זרה אומר: ברוך שעקר עבודה זרה מארצנו".

(5) יש להתפלא על כך שבאינצקלוסדיה התלמודית, בערכי ברכות שממצת דיעות כל הפוסקים לענין הטוב והמטיב (ח"ד ע"ב שכב ואילך) ולא הזכיר כלל, אם מברכין או אין מברכין, הטוב והמטיב כשבנו, או קנו, בית הכנסת.

וּכְתַבּוּ עַל כַּךְ בְּתוֹסֳפוֹת (בְּרִכּוֹת נ"ד א, ד"ה שַׁעֲקָר) : כְּשֶׁנַּעֲקְרָה עֲבוּדָה זֶרָה מִכָּל אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל".

וּגְמַרְיִנֵּן בְּגִמְרָא (בְּרִכּוֹת נז, ב) : "תְּנֵנוּ רִבְנָנּוּ, הִרְוֵאָה מִרְקוּלִיס, אוֹמֵר : בְּרוּךְ שֶׁנִּתְּן אֶרֶץ אֲפִים לְעוֹבְדֵי רִצּוֹנוֹ ; מִקּוֹם שֶׁנַּעֲקְרָה מִמֶּנּוּ עֲבוּדַת־זֶרָה, אוֹמֵר : בְּרוּךְ שַׁעֲקָר עֲבוּדָה זֶרָה מֵאֶרְצָנוּ. וְכֵשֶׁם שֶׁנַּעֲקְרָה מִמֶּקוֹם זֶה, כֵּן תַּעֲקֵר מִכָּל מְקוֹמוֹת יִשְׂרָאֵל וְהִשָּׁב לֵב עוֹבְדֵיהֶם לְעַבְדְּךָ, וּבַחוּץ לְאֶרֶץ אֵין צְרִיךְ לֹמֵר וְהִשָּׁב לֵב עוֹבְדֵיהֶם לְעַבְדְּךָ מִפְּנֵי שְׂרֻבָה עוֹבְדֵי עֲבוּדָה זֶרָה ; ר' שְׁמַעוֹן בֶּן אֱלֵעָזָר אוֹמֵר אִף בַּחוּץ לְאֶרֶץ צְרִיךְ לֹמֵר כֵּן, מִפְּנֵי שֶׁעֲתִידִים לְהִתְגַּיֵּר שְׂנֵאֲמַר (צַפְנִיָּה ג, ט) : אִזּוֹ אֶהְפֹּךְ אֶל עַמִּים שְׂפָה בְּרוּרָה".

וּכְתַבּוּ הַתּוֹסֳפוֹת (שם, ד"ח הִרְוֵאָה) : "בְּתוֹסֳפֵתָא תְּנֵנוּ, בְּמִקּוֹם מִרְקוּלִיס דְּהַכָּא, עֲבוּדָה זֶרָה".

וּפְסֵק הַרְמַב"ם (בְּרִכּוֹת י, ט) : "הִרְוֵאָה מִקּוֹם שֶׁעוֹבְדִים בּוֹ עֲבוּדָה זֶרָה, מִבְּרִךְ : בֵּא"י אִמ"ה שֶׁנִּתְּן אֶרֶץ אֲפִים לְעוֹבְדֵי רִצּוֹנוֹ, מִקּוֹם שֶׁנַּעֲקְרָה מִמֶּנּוּ עֲבוּדָה זֶרָה, אִם בְּאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל, מִבְּרִךְ : שַׁעֲקָר עֲבוּדָה זֶרָה מֵאֶרְצָנוּ, וְאִם בַּחוּץ לְאֶרֶץ, הוּא מִבְּרִךְ שַׁעֲקָר עֲבוּדָה זֶרָה מִמֶּקוֹם הַזֶּה, וְאוֹמֵר בְּשִׁתִּיחַן כֵּשֶׁם שַׁעֲקֵרַת מִמֶּקוֹם זֶה, כֵּךְ תַּעֲקֵר מִכָּל הַמְּקוֹמוֹת וְהִשָּׁב לֵב עוֹבְדֵיהֶם לְעַבְדְּךָ.

וְלַעֲנִין מְצִיב גְּבוּל אֱלֻמְנָה (בְּרִכּוֹת נח, ב) : "תְּנֵנוּ רִבְנָנּוּ, הִרְוֵאָה בְּתֵי יִשְׂרָאֵל בִּישׁוּבָן, אוֹמֵר : בְּרוּךְ מְצִיב גְּבוּל אֱלֻמְנָה, בְּחֹרֶבְנָנּוּ, אוֹמֵר : בְּרוּךְ דִּיין הָאֱמֵת, בְּתֵי עוֹבְדֵי עֲבוּדָה זֶרָה⁶) בִּישׁוּבָן אוֹמֵר : בֵּית גַּאִים יִסַּח ה' ; בְּחֹרֶבְנָן אוֹמֵר : אֵל נִקְמוֹת ה', אֵל נִקְמוֹת הוֹפִיעַ".

וְהַגְּמָרָא מִמְּשִׁיכָה : "עוֹלָא וְרַב חֲסֵדָא הוּוּ קָא אֲזֻלִּי בְּאוּרְחָא, כִּי מִטוֹ אִפְתַּחְתָּא דְּבֵי רַב חֲנַנְיָא בְּרַחֲמֵי, נִגְדַּר רַב חֲסֵדָא וְאִיתְּנַח. אִמַּר לוֹ עוֹלָא אִמַּאי קָא מִתְּנַחַת?... אִמַּר לִיה : הִיכִי לֹא אִתְּנַח ? בֵּיתָא דְּהוּוּ בֵּית שִׁיתִּין אִפְתִּיָּא בִּימְמָא וְשִׁיתִּין אִפְתִּיָּא בְּלִילִיָּא, וְאִפִּיין לְכָל מָאן דְּצְרִיךְ, וְלֹא שְׁקֵל יִדָּא מִן כִּיסָא, דְּסַבְרַ דִּילְמָא אֲתִי עֲנִי בְּרַ טוֹבִים וְאִדְמִטוֹ לִיה לְכִיסָא קָא מְכַסִּיף. הוּוּ פְתִיחֹן לִיה אַרְבַּע בְּבִי לְאַרְבַּע רֻחְתָּא דְּעֵלְמָא, וְכָל דְּהוּוּ עֵייל כַּפֵּן נִפְסַךְ כִּי שְׁבַע, וְהוּוּ שְׂדֵי לִיה חֲטִי וְשַׁעֲרֵי בְּשַׁנִּי בְּצוֹרֵת אֲבֵרָאִי, דְּכָל מָאן דְּכִסִּיפָא מִילְתָּא לְמִשְׁקַל בִּימְמָא אֲתִי וְשְׁקִיל בְּלִילִיָּא, הִשְׁתָּא נִפְל בְּתֵלָא (שְׁנַחֲרַב וְנַעֲשָׂה תֵל) וְלֹא אִתְּנַח ? אִמַּר לִיה : הִכִּי אִמַּר רַבִּי יוֹחָנָן : מִיּוֹם שְׁחַרְבַּ בֵּית הַמִּקְדָּשׁ נִגְזַרְהָ גְזִירָה עַל בְּתִיחָם שֶׁל צְדִיקִים שֶׁיִּחַרְבוּ שְׂנֵאֲמַר (יִשְׁעִיָּה ח, ט) : בְּאֲזֻנֵי ה' צְבָאוֹת אִם לֹא בְּתִים רַבִּים לִשְׁמָה יִהְיוּ גְדוּלִים וְטוֹבִים מֵאֵין יוֹשֵׁב, וְאִמַּר ר' יוֹחָנָן : עֲתִיד הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְהַחְזִירֵן לִישׁוּבָן שְׂנֵאֲמַר (תְּהִלִּים קכ"ה, א) : שִׁיר הַמַּעֲלֹת לְדוֹד הַבּוֹטְחִים בְּה' בְּהַר צִיּוֹן לֹא יִמוּט לְעוֹלָם יִשְׁב', מַה הָרַ צִיּוֹן עֲתִיד הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְהַחְזִירֵן לִישׁוּבָן, אִף בְּתִיחָן שֶׁל צְדִיקִים עֲתִיד הַקְּדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא לְהַחְזִירֵן לִישׁוּבָן, חֲזִייה דְּלֹא מִיִּשְׁבַּ דְּעִתִּיהָ, אִמַּר לִיה : דִּין לְעַבְדְּ שִׁיחָא כְּרַבּוֹ".

6) בִּירוּשְׁלַמִי (פ"מ ח"א) : הִרְוֵאָה בְּתֵי עֲבוּדָה זֶרָה, אוֹמֵר : בֵּית גַּאִים יִסַּח ה'. כ"ה בְּדַפּוּסֵי קוֹשְׁטָא וְאִמְשֻׁטְרֵדִים וּבִירוּשְׁלַמִי דְּפּוֹס פִּיעֶטְרִקוֹב וְהוֹצֵאת "גְּלַעַד" נִירוֹיֹרֶק "חַעוֹבֵר לְפָנֵי בְּתֵי עֲבוּדָה זֶרָה" וּבְדַפּוּסֵי קְרַאקָא-וִוִינִיצָאָה נִשְׁמַטוּ לְגַמְרֵי דִּינִים אֱלֹהִים מִחַמַּת הַעוֹרֵךְ הַצְּנֹזְרָה.

„בתי ישראל בישובן — פירש רש"י (בגמרא שם) : „כגון בישוב בית שני".
 ופסק הרמב"ם (הלכות ברכות פ"י ה"י) : „הרואה בתי ישראל בישובן, מברך :
 ברוך אתה ה' אלקנו מלך העולם מציב גבול אלמנה; בחורבנו, אומר : ברוך דיי
 תאמת, הרא"ש, שדרכו בסירושו להעתיק מן הגמרא רק מה שנצרך לדינא, הלכה
 למעשה, העתיק כאן את הגמרא כלשונה ממש, ולא הוסיף אף — מה שהוסיף
 הרמב"ם — שם ומלכות בברכה זו, שסמך עצמו על מה שכתב בראש פרק זה :
 „וכל חברות השגויות בזה הפרק צריך להזכיר בהם שם ומלכות". אבל בנו „בעל
 הטורים" (טור אר"ת רכ"ג) כתב כלשון הרמב"ם, ליתר ביאור, הואיל ולא כתב
 זה הכלל הנ"ל.

על כל פנים, מדברי כולם, משלא הזכירו כל הגבלות שהן, משמע שסוברים
 שדין ברכה זו נוהג בכל מקום ובכל זמן ובכל בתי ישראל, ובלבד שיהיו אותם
 בתי ישראל, „בישובן" : ישוב של ממש, כראוי וכיאות, בתוקף ובגבורה, בעושר
 ובכבוד, בתורה ובגדולה.

וכן משמעות פשוטם של דברים כאשר נשווה את המטבע הלשונית „בישובן"
 למקומות מקבילים, כגון (מגילה כת, ב) : „בתי כנסיות מכבדין אותן ומרביצין
 אותן, אמר ר' יהודה : אימתו? בישובן אבל בחורבנו מניחים אותם (העשבים)
 לעלות". וכן ברמב"ם (פי"א מתפילה הי"א) „וכשם שנוהגין בהם (בבתי כנסת)
 כבוד „בישובן" וכו'. הרי ש„בישובן" פירוש בזמן שהם בנייים על תלם ועומדים
 בתשמישם.

וכן אגו מוצאים (מו"ק כו, א) „הרואה ערי יהודה בחורבנו וכו' ופירש מרן
 הבית יוסף (טור אר"ח הקס"א, א) : „דהיינו שהן חרבות ואין בהן ישוב כלל, אבל
 אם יש בהן שוב, אף על פי שהן בידי עכו"ם, היה נראה לכאורה דאין צריך לקרוע.
 ואפשר דכל שהן בידי עכו"ם, אף על פי שיש בהן ישוב בחורבנו איקרי, וכן עיקר".
 כפירושו השני של הבית יוסף פירשו את המונח „בחורבנו", נושאי כליו
 בשלחן ערוך : המגן אברהם (שם ס"ק א) : „בחורבנו, אף על פי שיושבים בהם
 ישראל, כיון שהישמעאלים מושלים עליהם מיקרי חורבן"; הטורי זהב : „והאי
 בחורבנו, אפילו אם נתיישובו מקרי בחורבנו, כיון שהם אינם ביד ישראל".

אמור מעתה, אם בשאינו תחת שלטון של ישראל נקראים בחורבנו, הואיל
 ובנידון דידן, „בישובן" הוא המונח הנזכר, הנגדי, של „בחורבנו", הרי יהא פירושו
 של בתי ישראל בישובן, כשהם תחת שלטון ישראל.

ובאמת, לולא דמסתמינא הייתי אומר, שזוהי גם כוונת פירוש רש"י, „בתי
 ישראל בישובן" : כגון ישוב בית שני. כלומר, כמו בזמן ישוב בית שני, שהיתה
 לישראל מידה מסוימת של עצמאות? כך בכל זמן מן הזמנים כשיד ישראל תהא
 תקיפה באופן דומה נוהג דין זה של : „חרואה ישראל בישובן — אומר ברוך
 מציב גבול אלמנה".

(7) בנוגע לזמן ישוב בית שני, וכן עד כמה מחשיב ומעריך רבינו רש"י עצמאותם
 של ישראל, דברי רש"י עשירים ומבוארים במקום אחר (סנהדרין צו, ב — רש"י ד"ה עוד
 אחת) וזו לשונו : „ואף על גב דאמרינן בסדר עולם דמלכות בית חשמונאי מאה ושלוש
 ומלכות הורדוס מאה ושלוש עיקר כבודם ופארם שלא שלטה בהם אומה -- לא נתקיים כל כך".

ברם, מרן ה"בית יוסף" ב"כסף משנה" (לרמב"ם הנ"ל) בהביאו את המקורות לברכות הללו, מציין "ברייתא שם", וכותב: "ופשטא דברייתא משמע דבבתי גדולי ועשירי ישראל. קאמר, — מדאייתינו בגמרא בסמוך עובדא דעולא ורב חסדא דמטו אפתחא דבי רב חנא בר חנילאי דזוה חרב". אבל מצאתי בהרי"ף: הרואה בתי כנסיות ישראל. וכתב הר' מנוח דוקא בארץ ישראל.

כאן מביא מרן שתי סברות בפירוש "בתי ישראל וישובן": א. סברה דנפשו: "ופשטא דברייתא משמע, דבבתי גדולי ועשירי ישראל קאמרי": ב. דעת הרי"ף: "בתי כנסיות ישראל", ומוסיף בה, בשם הר' מנוח הגבלה: "דוקא בארץ ישראל". מכל מקום, לא הכריע כאחת מזוה.

וב"בית יוסף" (לטור הנ"ל), מרחיב יותר את הדיבור, וזה לשונו: "הרואה בתי ישראל ביישובן, אומר ברוך מציב גבול אלמנה — נראה מדברי רש"י דקאי אבית המקדש — שכתב: מציב גבול אלמנה, כגון ביישוב בית שני; והרי"ף כתב: הרואה בתי כנסיות ישראל. וקשה: דאם כן, בתי אומות העולם דקתני היינו בתי אלילים, והיכי קאמר דאומר בית גאים יסח ה', דהא אמרינן דמברך ברוך שנתן ארץ אפים וכר' ? ודוחק לומר דתרווייהו בעי למימר קרא (פסוק הוא, במשלי טו, כח: בית גאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה) והתם קתני ברכתא והני קרא. ומיהו אפשר שהרי"ף מפרש בתי אומות העולם — היינו בתים שמתכנסים בהם לדון בערכאות או להתייעץ, ואהנהו אמר בית גאים יסח ה', ובתי ישראל היינו בתי כנסיות ממש. ויותר נראה דבתי ישראל ביישובן היינו כשישראל מיושבין בלא שטן ובלא פגע רע. והכי מוכח מדמייתו בגמרא בסמוך עולא ורב חסדא הוּו אזלי וכר' משמע דבתי ישראל בחורבנן דקתני, היינו בתי עשירי ישראל ובעלי צדקות, ואם כן, בתי ישראל ביישובן נמי כהאי גוונא הוא, כלומר בתי עשירי ישראל בתוקפן ובגבורתן. ומה שפירש"י ברוך מציב גבול אלמנה, כגון ביישוב בית שני, רצונו לומר, דאז שייך לומר מציב גבול אלמנה, וקודם שגלו לבבל לא היו מברכין הכי, דלא הוּו שייך לקרות בשם אלמנה. ואפשר שאף על פי שישראל מיושבים בתוקף וגבורה בקצת מקומות, אין מברכין עליהם, אלא אם כן, היה בארץ ישראל ובזמן הבית. ונראה שזו היתה כוונת רש"י גם כן במה שכתב "בישוב בית שני".

עם שגם כאן הבית יוסף סובר, כמו ב"כסף משנה", דבתי ישראל ביישובן הכוונה "בתי עשירי ישראל בתוקפן ובגבורתן". מכל מקום חוסיף כמה דברים: (א) "נראה מדברי רש"י דקאי אבית המקדש, שכתב מציב גבול אלמנה — כגון ביישוב בית שני". (ב) הקשה על גירסת הרי"ף: "בתי כנסיות ישראל", ותירצה בדוחק. (ג) חוסיף הגדרה "לבתי ישראל ביישובן" — "היינו: כשישראל מיושבין בלא שטן ובלא פגע רע". (ד) חוסיף פירוש בפירושו של רש"י: "כגון ביישוב בית שני דלא שייך הנוסח "מציב גבול אלמנה", אלא בבנוי וחרב ובנוי, אבל בבנוי מתחלה לא היתה שם אלמנות מעולם. (ה) חוסיף שנויים אפשריים להלכה: "ואפשר, שאף על פי שישראל מיושבים בתוקף וגבורה בקצת מקומות, אין מברכים עליהם, אלא אם כן, היה בארץ ישראל ובזמן הבית". (ו) האמור הוא פירוש נוסף בפירושו של רש"י: "ונראה שזו היתה כוונת רש"י גם כן במה שכתב ביישוב בית שני". כלומר דוקא בסני הבית.

נמצא מעתה שלדעת מרן הב"י בחוצה לארץ אין דין ברכת מציב גבול אלמנה

נוהג כל עיקר בשום מקום ובשום זמן, ואף בארץ ישראל לא ינהוג אלא בזמן הבית. לפי זה לא היה צריך בכלל להביאו בשלחן ערוך שלו, שהרי לא הביא בו המחבר אלא דינים השייכים גם בזמן הזה. ומכל מקום, הריהו מביאו (בסימן רכד, סעיף ד) וזה לשונו: „הרואה בתי ישראל בישובו, כגון בישוב בית שני, אומר: ברוך אתה ה' אמ"ה מציב גבול אלמנה“.

כאמור, אין לדייק ממה שהכניס באמצע הדין דבריו של רש"י: „כגון בישוב בית שני“, שהכוונה דווקא בזמן בית שני, שאם כן לא היה מביא כלל את הדין, אלא, אדרבה, מגופא דעובדא שהביא דין זה בשלחן-ערוך שלו על כרחנו לומר, שגם לפי דעת מרן המחבר, אף בזמן הזה נוהג דין זה. אבל סתם המחבר ולא פירש, במה הוא נוהג, אם בכל בתי ישראל, ואם בבתי עשירי ישראל בלבד, או אולי רק בבתי כנסיות. ואם בבתי כנסיות, אם בכל בתי כנסיות, או רק באלה שהוקמו מחדש מחורבנם? וכן אם דווקא בארץ ישראל, בבתים או בבתי כנסיות, או גם בחוצה לארץ. ותואיל ולא פירש לנו המחבר בשלחן ערוך נסורה נא לראות מה אומרים בזה נושאי כליו ופוסקים אחרים:

הנהגה בטור כתב הב"ח, וזה לשונו: „הרואה בתי ישראל וכו' כתב מהרש"ל, וזה לשונו: הרי"ף פירש בתי כנסיות. ולפי זה צריך לומר מה שכתוב אחר כך „הרואה בתי עובדי עבודה זרה“ היינו נמי בתי תיפלות שלהם, ואם כן קשה הלא יש ברכה מיוחדת להן, כמו שאמרו: הרואה מרקוליס או שאר עבודה זרה, אומר: ברוך שנתן ארץ אפים. ויש לומר, התם כשרואה גוף העבודה זרה, אבל הכא איירי, שרואה הבית תורפה המיוחדת להם שמעמידים בתוכה העבודה זרה עצמה. ויש מפרשים: שקאי על כל בתי ישראל, של מנהיגים ועשירים, ובישובן דקאמר היינו כשיושבין בתקפן ובכתן, ולזה נתכוון רש"י שפי' מציב גבול אלמנה כגון ישוב בית שני, ולא דווקא בגין בית המקדש קאמר, דאם כן, היה לו לומר, הרואה בית המקדש, אלא אכל בתי ישראל קאמר כשהם בישוביהם אחרי ימי אלמנותם בתקפן וזהו בית שני. וכן משמע בגמרא, דאכל בתים קאמר, וכן מוכח בסוגיא דמייתי עלה עובדא דעולא ורב חסדא כי מטו וכו' עד מיום שחרב בית המקדש וכו' משמע דבתי ישראל בחורבנן דקאמר, היינו בתי עשירי ישראל ובעלי צדקה, וממילא כהאי גוונא נמי הא דבתי ישראל בישובו. ולא נהגו כן, אלא דוקא בבתי כנסיות, ואיפכא בבתי תרפות שלהם, עכ"ל. ועיין ב"י דכתב גם כן כדעת יש מפרשים שהביא הרב ז"ל“.

נמצא: שעם שהב"ח לעצמו, ובשם הרש"ל, סוברים שהפירוש המתקבל ביותר ל„הרואה בתי ישראל בישובו“, היינו, „בתי עשירי ישראל“. מכל מקום, להלכה דעתם מסכמת, עם דעת הרי"ף, לברך רק אבתי כנסיות בלבד. ומעידים שכן נהגו.

אלא שקצת קשה, שהב"ח עצמו בהגהותיו לרי"ף מתקן הגירסא ברי"ף וכותב לגרוס „בתי ישראל“ במקום „בתי כנסיות ישראל“. ואפשר קדמה הגהה זו לדבריו בב"ח. או אפשר גם אדרבה, שיש מזה קצת ראיה לסברתנו מהגהה זו. כלומר, הוא בא להדגיש בכך שדברי הרי"ף אינם גירסא אחרת בגמרא, אלא גם הוא גורס כגירסתנו „בתי ישראל“. ומה שכותב „בתי כנסיות ישראל“, אינו אלא פירושו לדברי הגמרא.

ברם, מלשון המאירי בחידושו לברכות (ווארשא תע"רב, דף צח, א) משמע שהיו גורסין בלשון הגמרא עצמה „בתי כנסיות של ישראל“, שזה לשונו: „הרואה

בתי כנסיות של ישראל; אומר: ברוך מציב גבול אלמנה; בחורבנו אומר: ברוך דיין האמת, בתי עובדי האלילים ושאר בעלי האמונות הקדומות, שלא היו גדרות בדרכי הדתות והם הנזכרים בתלמוד תמיד בלשון אומות העולם, כל שראה אותם ביישוב ובשלוח אומר: בית גאים יסח ה'. וכל שרואה בזמן הזה בתי הצדיקים בחורבנו, אף על פי שלא נתקנה ברכה על זה, ראוי להיות אדם נרעד ומשתומם על כך. ומכל מקום, אין ראוי לו להרבות בצער, וראוי לו להעלות על לב שאף בית המקדש חרב ודיו לעבד שהוא כרבו". וכתב עוד (שם קא, א): "אלו עם שאר ברכות הנתקנות בפרק זה, כבר בארנו שיש מי שמצליך בהן הזכרה ומלכות וכך אנו נוהגים". ואילו היו גורסין בגמרא הרואה בתי ישראל ביישוב... בחורבנו... הרי כן נתקנה ברכה על בתי ישראל סתם, וכל שכן על בתי צדיקים. משמע איפוא שאלה המביאים בדין זה, והם רבים מן הראשונים, "הרואה בתי כנסיות של ישראל", כך היתה הגירסא לפנייהם בגמרא. ולפני רבים אחרים מן הראשונים היתה הגירסא כמו שהיא לפנינו "הרואה בתי ישראל". והרש"ל מיזג לדינא שתי הגירסאות, כמובא דבריו להלכה בב"ת, שהבאנו למעלה.

כגירסת הרי"ף "בתי כנסיות", במקום "בתי ישראל" בגמרא שלפנינו, אנו מוצאים גם בספר הכלבו (הלכות בית הכנסת סימן ס"ז) וזו לשונו: "הרואה בתי כנסיות ביישוב, אומר: ברוך מציב גבול אלמנה; בחורבנו, אומר: ברוך דיין האמת. הרואה בתי עבודה זרה ביישוב, אומר: אל נקמות ה' אל נקמות הופיע וגו'. ויש אומרים, ברוך שעקר עבודה זרה ממקום הזה, וכן יעקור אותה מכל המקומות במהרה בימינו".

וכב"לבר" כן ב"ארחות חיים" (פירינצי שנת תק"י, דף לט, ב): "הרואה בתי כנסיות ביישוב אומר: ברוך מציב גבול אלמנה; בחורבנו, אומר: ברוך דיין האמת. הרואה בתי עבודה זרה ביישוב, אומר: בית גאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה; בחורבנו אומר: אל נקמות ה'; ויש אומרים, ברוך שעקר עבודה זרה מן המקום הזה. ואם הוא בארץ ישראל אומר "מארצנו", ובשתייהן אומר: כשם שעקרת עבודה זרה מן המקום הזה, כך תעקור אותה מכל המקומות והשב לב עובדיהן בלבב שלם במהרה. הרואה מקום שעובדין בו עבודה זרה, אומר, ברוך שנתן ארץ אפים לעובדי רצונו"⁸.

לעומת זה באבודרהם (הלכות ברכות, שער השמיני) הגירסא "בתי ישראל" וזו לשונו: "הרואה בתי ישראל ביישוב, אפילו בארץ ישראל"⁹ מברך: בא"י אמ"ה

8 בשניהן: בכלבו ובארחות חיים, שדבריהם נובעים כידוע, ממקור אחד, יש לגבי "הרואה בתי עבודה זרה" הוספה שאינה בגמרא לפנינו (ברכות נח, ב) בתי עובדי עבודה זרה ביישוב, אומר בית גאים יסח ה', ותו לא, ואילו כאן הוספה "ויצב גבול אלמנה". ואולי אין כאן אלא שרבו תחילת פסוק לסוף פסוק, שכן הפסוק במלואו הוא (משלי טו, כח): "בית גאים יסח ה' ויצב גבול אלמנה".

9 "אפילו בארץ ישראל" — כך בספר אבודרהם שלפני (דפוס למברג 1857 דף קיח ב) וחזרתי ובדקתי דפוס ראשון (ויניצאה שכ"ו) וגם שם אותה הלשון. והוא פלא. שהר אדרבה, אליבא דכל הדיעות, כל-שכן בארץ-ישראל. וצ"ע.

מציב גבול אלמנה, על שם ויצב גבול אלמנה. פירוש: ברוך מעמידנו אפילו בשפלותנו, וכנסת ישראל היא היום כאלמנה שהלך בעלה למדינת הים ועתיד לחזור ונוהגת אלמנות חיות. וזה שאמרו היתה כאלמנה (איכה א, א) כאלמנה לא אלמנה ממש".

וכתב הרב בעל תוספות יו"ט ב"דברי חמודות" שלו על הרא"ש דברכות (נח, ב): "ראה בתי ישראל בישובן — פירש רש"י: "כגון בישוב בית שני" ומפני כן נתלבט הבית יוסף אם רצונו לומר בית המקדש. ולשון הרי"ף "הרואה בתי כנסיות של ישראל". ולסוף דבריו (של הבית יוסף) נראה לי ראייה מאותו עובדא דבית רב חנא בר חנילאי שכשראוהו בחרבנו לא הזכיר שהיו אומרים ברוך דיין האמת, אלא ודאי מפני שלא היה בארץ ישראל¹⁰.

על כל פנים, למדנו מדברי המאירי, הרש"ל, הב"ח, הכלבו, הארחות חיים, האבודרהם והתוספות יו"ט: א. שמברכים על בתי כנסיות גם בזמן הזה. ב. שמברכים על בתי כנסיות גם בחוצה לארץ.

יתכן שההבדל בין הבית-יוסף והבית-חדש בקבלת דעת הרי"ף נובע מזה, שהראשון סבר שהרי"ף גורס בגמרא "הרואה בתי כנסיות של ישראל" במקום הרואה "בתי ישראל", שכן הוא כותב (בכסף משנה): "חצאתי בהרי"ף "הרואה בתי כנסיות ישראל" ובבית יוסף: והרי"ף כתב: "הרואה בתי כנסיות ישראל"; אבל הב"ח בשם הרש"ל כותב: הרי"ף פירש בתי כנסיות".

רצוני לומר, שהב"ח סובר שגם לפני הרי"ף היתה הגירסא כמו שהיא לפנינו "בתי ישראל בישובן". אבל, מאחר שהרי"ף דרכו בחבורו להעתיק מן הגמרא רק מה שנוגע להלכה למעשה גם בזמן הזה, על כן הבליע פירושו בגירסתו. כלומר, מאחר שבזמן הזה, בגלות המר והנמהר הזה, "בתי ישראל בישובן" הוא דבר נמנע המציאות, וכמו שמביאה הגמרא על הדין הזה ובסמוך לו מיד עובדא, וגם מאמרו של ר' יוחנן: "מיום שחרב בית המקדש נגזרה גזירה על בתיהם של צדיקים שיחרבו, נמצא שאף פעם אין ישוביהן של ישראל בארצות הגלות חשוב ישוב כי סופם ליחרב, ולא נקראו "בישובן", אך מאחר שתיקנו חכמים לברך, ראוי להגביל את הברכה רק לבתי כנסיות, שעל כל פנים, הקמת בית כנסת במקום מעידה על ישובן של ישראל במקום בשעתו.

בעקבות הב"ח, בשם הרש"ל, הלכו כל נושאי הכלים של השלחן ערוך, המג"א, הט"ז ואחרים, כמבואר בבאר היטב (שם, רכ"ד סק"ז) וכן רב חנא בתרא, ב"משנה ברורה" שלו (רכ"ד ס"ק יד) וזה לשונו: "בתי ישראל בישובן — פירוש: בתי עשירי ישראל שמיושבים בתוקף ובגבורה. כגון בישוב בית שני (רש"י): ואפשר

10 רב חנא בר חנילאי חי בימי רב חסדא (ביצה כא א) והוא נזכר בקשר למגבית של צדקה שנערך על ידי רב הונא בפוריא (מגילה כז, א). אולם במגורת-חמאור (נד ג' כלל ד' ח"ב פ"י) נאמר: כדגרסינן בפרק הרואה דף גח, עולא ורב חסדא חוו שקלי ואולי אפיתחא דבי רב חון בר בר טוביה, על כל פנים, השם "חנילאי" מעלה על זכרונו את שני האחים גבורי נהרדעא והסינאי וחנילאי (יוסיפוס, קדמוניות ס"ח פ"ט) שהקימו בבבל ממסלה ישראלית עצמאית שהחקיימה תקופה מסויימת.

דוקא בארץ ישראל ובזמן בית שני קאמר, אבל בזמן הזה, אפילו בארץ ישראל לא (ביי) ויש מפרשים כוונת רש"י, דאפילו אם הם מיושבים עתה כמו בבית שני גם כן מברכין (יא) והרי"ף פירש: בתי ישראל בישובן, היינו בתי כנסיות שמתפללים בתוכם, וכן נהגו העולם, שאין מברכין כי אם על בית הכנסת כשרואה אותה ביפיה ובתיקונה".

וכתב באליה רבה, דאין חילוק בין ארץ ישראל לחוץ לארץ ואפילו בזמן הזה. ובפרי מגדים מצדד (מפני שחשש לדעת רש"י — שם, "שער הציון" אות יב) דבזמן הזה טוב לברך ברוך מציב גבול אלמנה בלא שם ומלכות. וכוונתו למה שכתב ה"פרי מגדים" ב"משבצות זהב" (רכב ס"ק ב): "הרואה בתי ישראל — עיין ט"ז ועיין ב"י דמ"ש רש"י בית שני דווקא בארץ ישראל ובית המקדש קיים, או מברכין על בתי עשירים. אם כן, אין לברך ברכה זו אלא בלא שם ומלכות. וכן בתי כנסיות ביופין ברוך מציב גבול אלמנה בלא שם ומלכות".

הנה כי כן לאחר שבעל המשנה ברורה שהוא המאסף לכל המחנות מעיד בגדלו: כי כן נהגו העולם שאין מברכין — ברוך מציב גבול אלמנה — על שארי בתים כי אם על בית הכנסת כשרואה אותה ביפיה ובתיקונה, מבואר בדבריו שעל בית הכנסת מברכין גם בחוץ לארץ, כדעת הרי"ף, וכדעת הב"ח בשם הרש"ל שהביא המשנה ברורה קודם שהביא המנהג¹¹).

וב"קצות השלחן" להרה"ח גאה (סימן סו, ה) גם כן אומר: "הרואה בתי ישראל בישובן צריך לברך: ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם מציב גבול אלמנה; בהורבנו צריך לברך בא"י אמ"ה דיין האמת. והעולם נהגו שלא לברך, אלא על בתי כנסיות שמתפללים בתוכם".

יתר על כן, גם בעל "שער הזקנים" עצמו (מוה"ר וואלף האמבורג ר"מ בפירודא) בתשובתו הארוכה (שו"ת "שער הזקנים" ח"ב "בית מלא", זולדבך תק"ץ דף עה, א) בהוא פוסק "יש למנוע משתי ברכות אלר" (שהחיינו והטוב והמטיב, בהנוכת בית הכנסת) מעיד שהמנהג לברך: "ואל ישגיה במה שעושין כן בזמננו כי רוב המון אינם בני תורה". ותשובתו גופה באה על השאלה מהר"ב אייזיק מאנהיים דיין דק"ק זולצבאך, על בית כנסת שנשרף שם והוכרח הקהל לבנות אחרת תחתיה, אם מברך על בנין חדש של בית הכנסת, ואי מברך שהחיינו והטוב ומטיב, כמו שעשה מורה במקום אחד. והוא חולק על מורה הוראה זה ונותן כמה טעמים שלא לברך וזאת תמציתם:

11) בגדפס מסומן הציון (יא) עלייד הציון (ביי) וחוא טעות הדפוס דמוכח ולגכון צריך לבוא במקום שסמנתי, אולם, יש להחפלא למה כפל מרן כבעל המשנה ברורה להביא דעת הפרמ"ג שתי פעמים, אחת בתוך "הפנים" ושוב אחרת בשער הציון. ואפשר כוונתו בזה, כיון שהביא בפנים דעת הרי"ף וחב"ח בשם הרש"ל שלפיהם גם בחו"ל מברכין, ושכן הפנהג, הביא מיד דעת הפרמ"ג שחשש לדעת רש"י, אליבא דבית יוסף, ולאחר שחביא תאליה רבה שאומר בפירוש דאין חילוק בזה בין ארץ ישראל לחוצה לארץ, חזר להביא שהפרמ"ג מצדד דבזמן הזה טוב לברך בלא שם ומלכות. כלומר, הדגיש שאפשר שמה שאמר ה"פרי מגדים" גם כן לא אמר אלא לאתריה בחוץ לארץ, אבל בארץ ישראל, גם הוא יורה לברך בשם ומלכות.

א. "דכל הני ברכות הן רשות כדאיתא בעירובין דף מ, ע"ב... וכמ"ש הרמ"א באר"ח סימן רכ"ג דאינו אלא רשות". (ב) "ואף שכתב בשם תשובת הלק"ט שמברך שהחיינו¹²) על בנין בית הכנסת, אין לסמוך על זה, מפני שעושין בית הכנסת לשנים הרבה"..." ואינה מצוה הבאה מזמן לזמן. (ג) עצם בניית בית הכנסת אינה מצוה אלא מכשיר מצוה, "דיכול להתפלל במקום אחר... אפילו אם נאמר דתפלה דאורייתא גוף המצוה להתפלל בעשרה אינו אלא מדרבנן". (ד) אין בבנין בית הכנסת גמר המצוה, דהמצוה היא התפלה. (ה) כיון דבית הכנסת היא של רבים ולא של יחיד, שייכת בו ברכת הטוב והמטיב ולא שהחיינו. (ו) דמצוות לאו ליהנות ניתנו. אף על פי שלפעמים גם אוכלים ושותים בבית הכנסת. (ז) בזמנו של בעל הלק"ט שמחו במצוות ולכן פסק לברך שהחיינו אבל "כעת שמצוות בזויות אצל הרבה מהמון עשירים והוי כמו עשיר שקנה כלים חשובים שאין שמחה בהם דאינו מברך שהחיינו". (ח) בזמן הזה דשכיח זמני טובא דבונים בית הכנסת על ידי השררה בכפייה (לא שמענו על כגון דא שתכוף הממשלה לבנות בית כנסת — הכותב). מה שאין כן בזמן הלק"ט. להכי פסק לברך שהחיינו¹²). (ט) "כבר מחויבים לברך בשעת הבנין טרם שנתחנך ודמי למי שאכל פרי ולא בירך בשעתו, דאינו חוזר ומברך לאחר מכן". (י) "שלא בנו בית הכנסת במקומו מחמת שמחה, רק מפני שנשרפו מקומות אלו עם בית הכנסת וכל העיר ועדיין זוכרים צער זה, ודמי למי שמוכרח מחמת עניות ליקח אשה עשירה שלא בחפצו דמברך דיין האמת והטוב ומטיב כמ"ש המג"א בשם ספר חסידים סימן רכ"ב, והכי נמי הוכרחו לבנותו ותחילת עיקר הבנין שלא בחפצם ולא דמי להך דהלק"ט דסותרים ברצונם (?). (יא) "הוכרחו להוציא ממון... והיה כמו במילה דאיכא צערא דינוקא שאין מברכין שהחיינו (?). (יב) בבית הכנסת לא שייך בו שמחה רק וגילו ברעדה... ובפרט במקומו יש זכר לשריפה".

מן האמור בהמשך מאמרנו זה יבחן המעיין כי כל הטעמים הנ"ל של "שער הזקנים" נדחו ונדחו במקומם על ידי הפוסקים השונים שהבאנו.

על כל פנים, ברור ופשוט, שאין בטעמיו אפילו טעם אחד בנוגע לבנין בית כנסת בארץ ישראל. וכמו שיבואר עוד לפנינו. זאת ועוד זאת, על כגון דא אמרו: כשהלכה רופפת בידך צא וראה מה עמא דבר, אילו היתה ברכת "מציב גבול אלמנה" רק "ברכתא למשיחא", ואינה נוהגת כלל בזמן הזה, לא היינו מוצאים אותה לפנינו בעשרות סדורי תפלה של בית ישראל, בין יתר ברכות הנהוגות בזמן הזה. אלא שבמקצת סדורים ראיתי ערבוביה בכותרתה של ברכה זו, אימתי ובמה מברכין ברכת מציב גבול אלמנה:

ב. "אוצר התפלות" (עמ' 506) נאמר בכותרת שלפני הברכה: בזו הלשון:
"הרואה בתי כנסיות בחורבנן מברך דיין האמת; בישובן, מברך: בא"י אמ"ה מציב גבול אלמנה".

מתור ובלתי מובן משום מה ראתה להקדים את "בחורבנן" לפני "בישובן" בעוד שלנכון הסדר הוא בגמרא "בישובן" לפני "בחורבנן" ? אלא שכלשונו מצאתי

12) לפנינו בתשובות הלק"ט: ברכת הטוב והמטיב, כמו שחבאנו בוח למעלה, ולא

שהחיינו וממילא נשדה נרגי בפירכות המחבר שדבריו עולים לגבי שהחיינו.

גם בסדור נוסח הגר"א (ירושלים תרנ"ח, דף קס"ד, א) וכן בסדור „דרך החיים“ (ווארשא, תרנ"ג קמג, א) ובסדור „הגיון לב“ עם פירוש „נועם מגדים“ (מבעל פרי מגדים) ו„מקור ברכה“ (למברג 1845) בכל אלה וכיוצא בהם מקדימים „בחורבנך“ לפני „בישובך“, על שום מה?

בסדור חסד לאברהם (ליוורנו, שנת רמ"ח קרני דף קסד, ב) כסדר דבגמרא, והרי"ף: „הרואה בתי כנסיות בישובך, מברך: ברוך מציב גבול אלמנה; ובחורבנך, מברך: ברוך דיין האמת“. בסדור השל"ה שער השמים אומרת הכותרת: „הרואה בית הכנסת בנויה ביופי“ מברך ברוך מציב וכו', וכן הוא גם בסדור תפלה כמנהג אשכנז ופולין (מיץ שנת „התפלה“ דף מה, א): „הרואה בית הכנסת בנויה בייפיה“. ובסדור „עבודת ישראל“ (עמ' 570) ראיתי חידוש: „הרואה בתי כנסיות שנתיישובו מחורבנך“ יאמר: „בא"י אמ"ה ברוך מציב גבול אלמנה“. דווקא „כשנתיישובו מחורבנך“. על כל פנים, כל הנ"ל חולכים בשיטת הרי"ף הרואה בתי כנסיות ישראל ולא „בתי ישראל“ סתם.

ובקונטרס הברכות „סת לחם“ המצורף לסידור עבודת התמיד לר' אלישע חביליין (ליוורנו שנת „אשריך וטוב“) מביא שתי השיטות, גם של הבית יוסף וגם של הרי"ף: „הרואה בתי ישראל, כגון בזמן בית שני שנתיישוב אחר חרבנו, ויש אומרים, דהוא הדין בתי כנסיות, אומר: בא"י אמ"ה מציב גבול אלמנה“. אולם בסדורי תפלה של יהודי תימן (תכלאל עם פירוש עץ חיים ירושלים, תרמ"ה) אומר „בבתי ישראל“ סתם, ולא בבתי כנסת: „אלדי יוצר ביות ישראל בעמארהם יבארך, בא"י אמ"ה מציב גבול אלמנה“.

ובסדור „עולת ראייה“, לכהן הגדול רבה הראשון של ארץ ישראל בבנינה (ירושלים תרצ"ט, עמ' שפח): „הרואה בארץ ישראל בתי ישראל בישובם, כמו בישוב בית שני, מברך: בא"י אמ"ה מציב גבול אלמנה“. ושם (בעמ' תג): „הרואה בתי ישראל בחורבנם מברך דיין האמת. הרואה מקום המקדש בחורבנו, קורע ומברך (בלא שם ומלכות) ברוך דיין האמת“.

כאן בדברים הקצרים של הרב יש לנו כמה חידושי הלכות: א) „הרואה בארץ ישראל“ דווקא, ולא בחוץ לארץ; ב) כמו ביישוב בית שני, ולא דווקא בפני הבית; ג) „בתי ישראל בחורבנם“ — משמע גם בחוצה לארץ; ד) דיין האמת מברך „בלא שם ומלכות“ ואילו „מציב גבול אלמנה“ בשם ומלכות.

שוב ראיתי בסדור תפלה חדש שנדפס לפני קום המדינה באשור הועד הלאומי בשביל ילדי בית הספר בארץ ישראל (תוצאת אמנות תל אביב, תשי"א) שמכתיר את הברכה „מציב גבול אלמנה“ בכותרת: „הרואה מושב של ישראל בארץ ישראל מברך: בא"י אמ"ה מציב גבול אלמנה“ וכן דיעה רווחת, סבורה ומקובלת אצל תושבי הארץ הקדושה, שהרואה נקודת יישוב חדשה בארץ ישראל מברך ברכת מציב גבול אלמנה. ומסורת עם מספרת: אמרו לו לרבי מרדכי גימפל יפה, רבה של רוזינו, על בני מושבה אחת בארץ ישראל, שאינם זחירים במצוות שבין אדם לקונו. אמר הולך אני לשם לראות בעיני. כשטייל וסייר במושבה, נענה רבי מרדכי גימפל ואמר: אמנם, „אלמנה חצופה במקצת, אף על פי כן, ברוך אתה ח' אמ"ה מציב גבול אלמנה“.

וחקרתי ודרשתי למקורה של מסורת קבלה זו, לברך מציב גבול אלמנה על

ישוב חדש בארץ ישראל, ולא מצאתי תשובה נכונה. עד שמצאתי בסדור רב עמרם גאון, שהוא מפרש פירוש חדש, או גורס גירסא חדשה, בגופה של תלכה זו, וזה לשונו (בעמ' צב) : „ומושבי ישראל ביישובן : ברוך מציב גבול אלמנה ; ובחורבנו : ברוך דיין האמת“.

ד. מצות חנוכת הבית כיצד ?

אדם בנה בית במה מחנכו? הנה בחז"ל לא מצינו כיצד מחנכין את הבית אלא „בנה בית“ מברך על המוגמר „שהחיינו“. אולם על הפסוק „מי האיש אשר בנה בית חדש ולא חנכו (דברים כ, ח) מתרגם בתיב"ע : „מאן גברא די בנא ביתא חדתא ולא קבע בית מזוזתא לשכללותיה“. מכאן נהגו העולם, בשעת חנוך הבית, בעל הבית קובע את המזוזות, ולאחר שבירך על קביעתן מברך שהחיינו.

וכתב ב„כתר שם טוב“ (גאגין, לונדון—קייידאן תרצ"ד) : „המנהג בלונדון ואמשטרדם בחינוך הבית להזמין קרוביו ומיודעיו ללימוד מיוחד המלוקט מפסוקים שונים בתנ"ך המדברים מענין (בנין) בית ואחר כך לומדים משנה וגמרא¹³... ועושים סעודה גדולה“.

המנהג לערוך סעודה בחנוכת הבית עתיק ימים הוא וכבר נמצא בספר „השרשים“ להרד"ק (ערך תנך) : „התחלת האכילה בבית חדש יקרא חינוך, כמו שיקרא התחלת חנוך הנער. ומנהג הוא שעושין סעודה ושמחה באכילה ראשונה שיאכלו בבית החדש“.

ראיה לסעודת חנוכת הבית אנו מוצאים ב„ארחות חיים“ (פירינצ'י, דף מ' ע"א) : „ונהגו שהבונה בית עושה סעודה ומזמין עניים ועשירים, דכן מצינו על פסוק „ויכל אלקים“ (בראשית ב, א), כהדין דבנא ביתא ושכלליה, כך עשה הקדוש ברוך הוא, בנה עולמו והשלימו ועשה סעודה לאדם הראשון“.

מקור ראייתו של ה„ארחות חיים“ בתמציתה הוא לפנינו במדרש תנחומא (בראשית אות ב — ושם לקוח מן השאלות דרב אחאי גאון) : „כמאן דבנא ביתא וגומר לעבודתיה ועביד יומא טבא, וכך אמרי אינשי כילול ביתא“ (לפי גירסא אחרת „הילול ביתא“).

במהותה של סעודה זו נחלקו הפוסקים, אם דינה דין סעודת מצוה גם בחוץ לארץ, או רק בארץ ישראל.

לפי דעת הרש"ל ב„ים שלמה“ (בבא קמא פ"ז סימן ל"ו — הובאה במג"א תקס"ה סק"ח) סעודה של חנוכת הבית, אף סתם בית פרטי, ואפילו בחוצה לארץ, היא סעודת מצוה לגבי תענית של נדר, ולגבי מי שנדר שלא יסעוד בסעודת הרשות : „בתנאי שלא הניח תחילה לשחות בביתו ולנהוג קלות ראש שאז הוא קלון רק לרוות הגרון אבל שעושה סעודה לחנכו תחילה לומר דברי תורה ולדרוש בו מעין המאורע — הוה סעודת מצוה. ועליו נאמר המקרא (שה"ש ה, א) : „שתו ושכרו דודים“ — בימי המלואים“.

13) הפסוקים ומאמרי חז"ל השונים מעניינא דחנוך נסדרו בקונטרס מיוחד בשם

„חנוכת הבית“ (אמשטרדם תקנ"ג).

ויש חולקים על דיעה זו, ואומרים דדווקא בבנה בית בארץ ישראל או הסעודה שעושים ב"חנוכת הבית" היא סעודת מצוה, אבל לא בחוצה לארץ וה"באר שבע" מביא ראיה לדיעה זו מן הירושלמי (סוטה ה, ד) דאמרינן שם: "יכול הבונה בית בחוץ לארץ יהא חוזר (מעורכי המלחמה, במלחמת הרשות) תלמוד לומר (דברים כ, ה), "ולא חנכו" — את שמצוה לחנכו (בארץ ישראל משום ישוב א"י — פני משה שם) יצא זה (בית של יחיד בחוץ לארץ) שאינו מצוה לחנכו". וכן פסק הרמב"ם בהלכותיו (מלכים ז, יד): "וכל הבונה בית או נוטע כרם בחוצה לארץ — אינו חוזר עליהן".

הכל מודים על כל פנים, שהסעודה של חנוכת הבית בארץ ישראל היא סעודת מצוה. וכל המרבה בסעודה זו הרי זה משובח. ושמעתי בשם גדול אחד, שהבונה בית בארץ ישראל מכיירו ומציירו, מייפהו ומפארו בכל מיני פאר וכבוד איש כמסת ידו וכברכת ה' עליו. דיש בכך משום הידור מצוה, משום "זה אלי ואנוהו" וכדרשתם ז"ל (שבת קלג ב) התנאה לפניו במצוות: סוכה גאה, תפילין נאין וכו'.

וידוע פתגמו של הב"ח: "כל המתיר עגונה אחת, כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים", כל שכן אם בנה בית ממש. וירושלים, כמובן, דלאו דווקא, כי כל הארץ כולה קדושה, אלא כזו ששנינו (כלים פ"א מ"א): "עשר קדושות הן", זו למעלה מזו.

ואם כן, כל שכן בנין בית הכנסת שמצוה רבה הוא: ד"כל מקום שיש בו עשרה מישראל, צריכים להכין לו בית שיכנסו בו לתפלה בכל עת" (רמב"ם, הלכות תפלה יא, א) ועל כן "כופין בני העיר זה את זה לבנות להם בית הכנסת" (חוספתא ב"מ פ"א). ולפי הוזהר (רעיא מהימנא שמות נט, ב): יש מצוות עשה מן התורה לבנות בית הכנסת, ונכללה מצוות בנין "מקדש מעט", בכלל מצוות בנין בית המקדש. וכתב רבינו בחיי ב"כד הקמח" (ערך בית הכנסת): "כל הבונה כותל אחד בבית הכנסת, או שום בנין בו ואפילו דבר מועט, ואפילו קבע שם מסמר אחד, לצרכו ולתיקונו — הרי זה זכות גדול".

כל שכן וכל שכן בנין בית הכנסת בארץ ישראל דיש מצוה בבנינו וביישובו, וכבר ראינו דבמקום שיש מצוה בבנינו יש מצוה בחינוכו. אם כן, בית הכנסת חדש, בארץ ישראל, במה מחנכין אותו? לא מסתבר שיהא חינוכו בקביעת המזווה, כמו בית של יחיד, שהרי כל עיקרו של בית הכנסת פטור ממזווה (רמב"ם הלכות מזווה ו, ו), ואינו חייב בה אלא אם כן יש בו דירה לחזן הכנסת. בסעודה? הרי אם גלך אחר טעמו של דבר: "מנהג הוא שעושין סעודה ושמחה באכילה ראשונה שיאכלו בבית החדש". זה לא שייך לבית הכנסת, שאינו מיועד לאכילה ושתייה, אלא תעודתו תפלה ותורה דרבים. על כרחנו לומר, שחנוכו צריך להיות מעין מטרתו, ברכות והודיות.

נחזור לשאלתנו, מהי הברכה שמברכין בחנוך בית הכנסת? ואם אמנם, שהרמב"ם קובע (בסוף הלכות ברכות): "וכן כל דבר שיסתפק לך, אם טעון ברכה אם לאו עושין אותו בלא ברכה, מכל מקום הריהו מסיים: "לעולם יוהר אדם בברכה שאינה צריכה וירבה בברכות הצריכות וכן דוד אומר בכל יום אברכה".

עוד זאת, אפילו אם נניח דבשאר ברכות שב ואל תברך עדיף, משום שספק ברכות להקל, מסתבר דאין להקל, שלא לברך, בברכות שהן מסוג ברכות שבח

והודאה, שכך מסיים הרמב"ם דבריו לענין ברכות אלו (הלכות ברכות י, כו): „כללו של דבר, לעולם יצעק אדם על העתיד לבוא ויבקש רחמים. ויתן הודיה על מה שעבר ויודה וישבח כפי כוחו. וכל המרבה להודות לה' ולשבחו תמיד — הרי זה משובח.“
וכן הוא פוסק (שם פי"א ה"ט): „כל מצוה שהיא מזמן לזמן כגון שופר וסוכה וכו' וכן מצוה שאינה תדירה ואינה מצויה בכל עת, שהרי דומה למצוה שהיא מזמן לזמן מברך עליה בשעת עשייתה שהחיינו“.

ועיין בינת-אדם (שער משפטי הארץ, פי"א סק"ו) שכותב: „ועל כל דבר שיש לאדם שמחה מותר לברך שהחיינו. ולכן אם אזכה לעלות לארצנו הקדושה ולקיים שם מצות תרומות ומעשרות, בפעם ראשונה שאפריש אברך שהחיינו.“

ה. אימתי מברכין?

ברכת „מציב גבול אלמנה“ כבר נתברר מתוכן הדברים שהבאנו שאינו תלוי בחנוכת הבית, או בכל זמן אחר. אלא כל שרואה בית הכנסת ביופיו ותיקונו, או בתי ישראל בישובו, או מושב ישראל בארץ ישראל, צריך לברכה. אם כן לאו דווקא הבאים בתוכם להתפלל, ולא דווקא יהודי ארץ ישראל, אלא גם כל איש ישראל, העולה לרגל לארץ ישראל אפילו כתייר, צריך לברך: ברוך מציב גבול אלמנה.
ברכת „הטוב והמטיב“, מברכים בשעת חנוך בית הכנסת, כמבואר ב„הלכות קטנות“ ובפוסקים שיצאו בעקבותיו. והרא"ח נאה ב„בדי השלח“, (סימן ס"ד, א) מביא ראייה לבית של יחיד מבית הכנסת: „וכמו בקהל שבנו בית הכנסת שהש"ץ מברך הטוב והמטיב ומוציא הקהל ידי חובתם, דשם גם כן על כרחנו בשעה שמחנכין בית הכנסת בקבוץ הקהל, והכי נמי לבית פרטי“.

אלא השאלה הנשאלת היא: קהל שלא ברכו הטוב והמטיב בשעת חנוך בית הכנסת, אם יכולים לברך אחר כך. שכן כך מבואר בספר „אש דת הפסגה“ (סימן ט') בשכחו לברך בשעת קביעת המזוזה, פסק מהר"י גבון (על פי דברי הרמב"ם הלכות ברכות פי"א ה"ה) לברך אחר כך כל זמן שהמזוזה קבועה וקיימת. ואם כן הוא הדין גם לנידון דידן.

ו. מי מברך?

ברכת „הטוב והמטיב“, מברך היה „מארי דאתרא“ או הש"ץ הקבוע, להוציא כל הקהל. אבל „מציב גבול אלמנה“, כל אחד ואחד מברך בעצמו בשעת ראייתו, וגם תיירים מברכים. מכל מקום, הואיל ושעת חינוכו היא שעת ראייה לכולם, אולי יברך אחד להוציא את כולם? משום ב„רב עם הדרת מלך“, ויצאו בכך חובת הברכה גם על הקמת הישוב.

ז. סיכום

סיכומם של דברים העולה מן הדיעות השונות שהובאו במאמרנו:
א. אף על פי שאם בנה בית לעצמו מברך שהחיינו, אפילו בחוץ לארץ, על גמר בנין בית הכנסת אין מברכין שהחיינו אפילו בארץ ישראל, אלא אם כן, על ידי ועל גבי חידוש אחר מצורף לו, כגון בגד חדש או פרי חדש.

- ב. מברכים בחנוכת בית הכנסת „הטוב והמטיב“. והעידו שכן המנהג אפילו בחוץ לארץ. ויש סוברים דבחוץ לארץ אין מברכין.
- ג. ברכת הטוב והמטיב מברכים בשעת החנוכה של בית הכנסת, ואחד, הרב או הש"ץ, מברך להוציא את כל הקהל.
- ד. ברכת מציב גבול אלמנה — יש אומרים שמברכין אותה אף בחוץ לארץ כשרואים „בתי עשירי ישראל בתקפם ובגבורתם“. יש אומרים, רק כשרואים בית כנסת משוכלל בבנינו והדור ביופיו; יש אומרים, כשרואים בתים ומושבים של יהודים בארץ ישראל; יש אומרים דאף בארץ ישראל אין מברכין אותה, לא על ישוב בתים ושדות ולא על בתי כנסת, אלא אם הם כמו בזמן בית שני, כלומר עצמאיים ולא תחת שלטון זר. ויש אומרים דגם בארץ ישראל אין מברכים אותה אלא „כגון בבנין בית שני“, כלומר, בזמן שקיים ועמד על תלו בית המקדש, שיבנה במהרה.